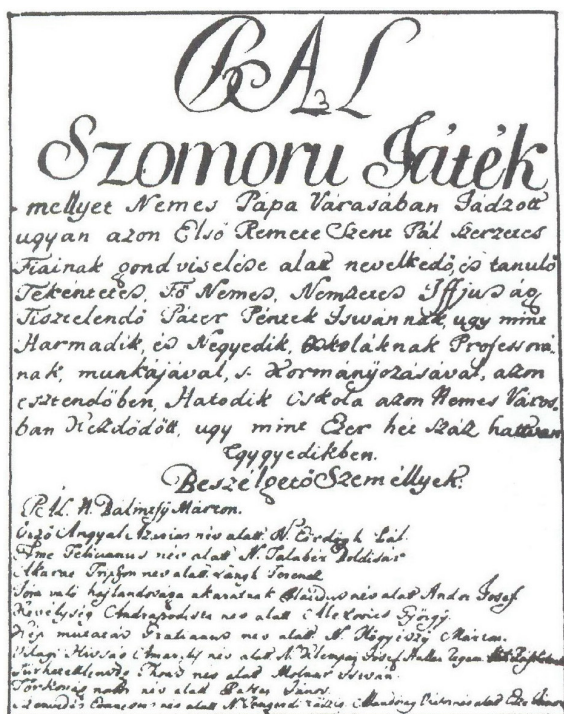

Bakk István - Bakk Erzsébet

PÁLOS-DRÁMÁK A NEVELÉS SZOLGÁLATÁBAN

„Pál Szomoru Játék mellyet Nemes Pápa Városában Jádzott ugyan azon Első Remete Szent Pál Szerzetes Fiaianak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekintetes Főnemes Nemzetes Iffjuság Tisztelendő Páter Péntek Istvánnak, ugy mint Harmadik, és Negyedik Iskoláknak Professzorának munkásságával...”¹

1761-ben. A Pál c. Pápan készült és itt előadott dráma címlapja (MTA könyvtár RUI 4 56)

A latin írás a népvándorlás után századokon át, mint a megörökítés egyik művelete, főleg a klérus tudománya Európa-szerte. A társadalmi differenciálódások során felemelkedő rétegek felismerték, hogy a tömegekkel szemben kivívott kedvezőbb helyzetüket a latin írás segítségével jogbiztosító oklevelekben végérvényesen rögzíthetik.

Az írástudó réteg kultúrája az egyik fontos tényévé vált az egyházas művelődés fokozatos átalakulásának, fejlődésének.

A latin nyelv használatának praktikus oka is volt: így tudták a nemzeti tudományokat, mint

például az irodalmat, történetírást, nyelvészetet, csillagászatot stb. a nemzetközi tudósvilághoz közelebb hozni.

„A középkorban egyházi szertartás függvényeként, az istentisztelet keretében hallott és hirdetett igének mintegy képi magyarázataképpen jelenik meg a misztériumjáték. Amikor az istentiszteletet a templom falain belül előadott látványosságokkal kötötték össze, arra törekedtek, hogy a hallgatók számára, műveltségi színvonaluknak megfelelően is, a hittitkokat, azaz az elvont hitigazságokat a megjelenítés által érzékelhetővé és egyben közérthetőbbé tegyék.” A misztériumjátékokban, az első korszakban papok szerepelhettek, akik e játékok által a szertartást kiegészítették és egyúttal közelebb vitték a hallottakat hívőikhez. A liturgia és a vele egyidejűleg a misztériumjátékban szemléletesen ábrázolt cselekmény nem csupán áhítatkeltésre volt alkalmas, hanem egyben a hívő benső valójának, lelkiéletének felébresztésére, megrendítésére, a hit irányába való alázatának felkeltésére irányult. De a felvilágosodás szellemi irányzata erőteljesen hatott Magyarországon, tulajdonképpen akkor változott át az iskoladráma és az iskolai színjátszás igazi útjára és rendeltetésére. Az 1760-as évektől kezdve az egyházi értelmiség legfiatalabb és legtehetségesebb képviselőinek tevékenységében újra egyértelműen a magyar nyelvű szépirodalom áll az előtérben. Ezek az értelmiségi szerzők magyarul már nem csak a hívők számára írnak, hanem a művelt és előkelő olvasókra számítanak, nemesi famíliák családfőinek vagy nagyasszonyainak. Ezen művek legfeltűnőbb vonása az, hogy a maguk egyházas műveltségkészletéből azokat az elemeket veszik elő, vagy fedezik fel újra, amelyek alkalmasak arra, hogy a világi érdeklődés számára is elfogadhatók, de inkább érdekesek, meggyőzőek, hasznosak. „Legszembetűnőbb a világias mentalitáshoz való alkalmazkodás, a magyar nyelven történő megszólalás ennek az alkalmazkodásnak a természete folyamánya.” A magyar pálosoknak mindig fontos tény a magyar nép rétegeinek kapcsolatmegőrzésének akarata. Ezekkel

¹ 1761-ben. A Pál c. Pápan készült és itt előadott dráma címlapja (MTA könyvtár RUI 4 56)

a fontos lépésekkel a magyar keresztény világkép alapjait mindig szilárdan őrizték, és ezzel sem egyháziasságuk jellege nem módosult, de az egyháziasságuk ténye sem.

Később az egyházi értelmiség egy része, azért is választotta a **magyar nyelvet**, hogy a hazai nemességhez közelebb kerüljön. Ekkorra már ötszörösére emelkedik a kiadott magyar nyelvű szépirodalom.

Az egyetemeket járó magyar diákok latin szóval: a *peregrinusok* – kultúráközvetítő funkciójának súlyát, jelentőségét még nem jellemezte eléggé a magyar művelődéstörténet.

„A különböző évszázadokban a magyar szellem legnagyobbjai is mindig egyén-nemzet-európaiság mindenoldalú összefüggésében, együttműködésében és kölcsönkapcsolataiban gondolkodtak az ország sorsáról.”

A deákos, klasszicizáló irány termékei között szép számban kerültek színre a drámaírás korábbi szabályai szerint szerkesztett művek, melyekben egyben egy új stílust képviseltek. Forrásaink most lényegében a régi pálos repertoárból kerülnek ki, a drámáik is az allegorizáló barokk modort követik. Az egykor komolynak hitt patetikus elemek, mitologikus kellékek azonban ekkor már inkább részben szórakoztattak, és egyben neveltek; jó részben egyenesen nevetésre készítettek, hiszen a népszerű komédiák főcsoportjában szerzőik tudatosan is ilyen szerepet szántak nekik.

Műfaj-formai kezdemények a pálos írásbeliségben a Pálos-rend kialakulásának évszázadában a pilisi, és a pécsi, a veszprémi és az egri egyházmegye remetái keresték közös életük szabályozásának a lehetőségét. A pálosok címere: ovális pajzs kék mezejében, zöld talajon álló természetes színű pálmafa, melyhez két oldalról egy-egy természetes színű, söreányes hímoroszlán ágaskodva támaszkodik. A fa tetején nyitott szárnyú, fekete holló, csőrében egy darab kenyér. A jelmondata: „*Duplicavit annonam*” (‘megkettőzte a járandóságot’).

A magyar Pálos Regulának egyik történeti mozzanata: a XIII. század végén András egri püspöktől kaptak szabályokat. Kevéssel utóbb Gentilis bíboros pápai követ engedélyezte számukra az augustinusi regulát. Gyöngyösi Gergely²

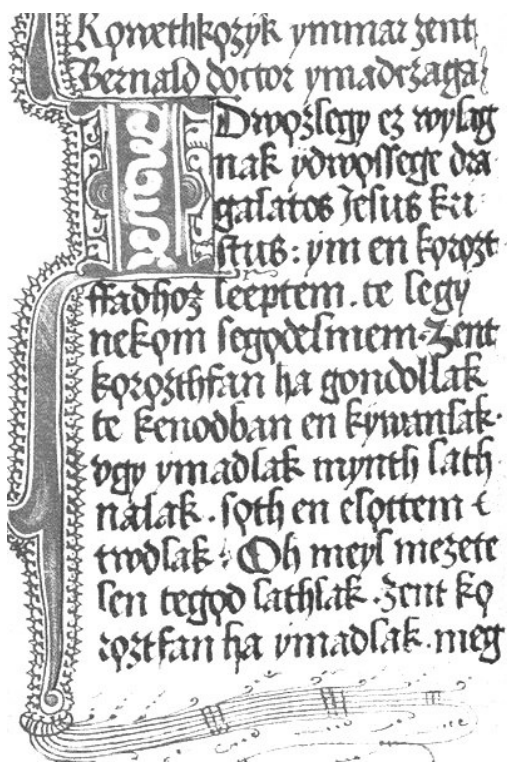
² Ennek a középkori kolostori biográfikus műfajnak a legjelentősebb magyar emléke *Gyöngyösi Gergelynek* (Grego-

pálos rendfőnök elkészítette a *Vitae fratrum heremitarum ordinis Sancti Pauli primi heremiteae* című rendtörténeti munkáját.³ Ha figyelembe

rius de Gyengyes), humanista néven Gregorius Coelius Pannonius pálos rendfőnöknek közvetlenül a mohácsi pusztulás előtt, összeállított munkája, a *Vitae fratrum ordinis fratrum heremitarum S. Paulini primi heremiteae*. Művének keletkezéséről maga Gyöngyösi az előszavában feljegyezte, hogy feldolgozta a rendi birtokokra vonatkozó oklevelek adatait, elsősorban Dombrói Márk szlavóniai vikárius gyűjtését, a rendi szabályzatok, a káptalani határozatok gyűjteményét. Igyekezett elődei munkáját még teljesebbé, hitelesebbé tenni és ezért maga is kutatott magyar, szláv és német kolostorok leveles szekrényeiben, ládáiban. Azok tartalmáról kivonatokat, inventáriumokat készített. Használta a rendi „instrumenta litteraria” mellett még a szóbeli hagyományt, az anekdotákat is. Az egész *Vitae Fratrum* összerakásához, amint a címben is jelezte, az életrajzi formát, a rend főnökeinek sorra való bemutatását választotta. Mellettük azonban megemlített mindenkit, aki valamilyen tudományban, a rendi életben kitűnt. Így kerültek a *Vitae Fratrum*ba rendjének nevezetes írói is, a rendalapító Frater Eusebius („... scribebat libros”), Warsányi István („... distichon super fundatione Monasterii S. Crucis Piliensis”), a magyar nyelvű bibliafordító, *Báthori László* („... tota Biblia, et multorum sanctorum vitas Hungarice conscripsit”), Mátyás humanistái között is forgolódo *Michael Pannonius*, a beszédgyűjteményt író *Szombathelyi Tamás* („... Propiriis manibus scripsit sermones populares”), *Hadnagy Bálint* (Frater Valentinus, „... dictabat varios sermones”), *Jacobus de Segeto* (talán *Szegedi Jakab*, edidit multos sermones de tempore et de sanctis, exposuit psalterium”), az anyanyelvén verselő és sokak által idézett *Csanádi Albert* (levelét idézi: „... Dictaueram mihi ante duos annos duos hymnos ... Dictaui etiam totum seriem passionis Domini rithmico stilo in vulgari”), [a krakkói egyetemen tanult *Stephanus Bakk*] („vitam sancti Patris nostri..., de Beatissima Virgine Maria, defuncto rege Stephano ... tam elegiaco, quam saphico carmine edidit elegantissime”). A végén még önmagáról is röviden meg-emlékezik. A későbbi európai historia litteraria-irodalom valóban leginkább csak az övét, a *Cantica canticorum*hoz írt, a XVI. században Párizsban kétszer is kinyomtatott (1541, 1571) kommentárját tartotta számon. In: Holl Béla: *Laus librorum. Válogatott tanulmányok, Magyar Egyház-történeti Enciklopédia Munkaközösség*, 2000. 300. p.

³ (Az első Remete Szent Pál rendjén lévő testvérek életrajzai) 1520-1522 között, Gyöngyösi Gergely (+1545), a magyar pálosok generális perjele végigjárta a monostorokat, és okleveleikről jegyzéket, regesztákat készített. Ez az *Inventarium privilegiorum omnium et singulorum domorum* mű első fele, a Budapesti Egyetemi Könyvtár őrzi, szövege monostoronként elosztva megjelent a *Documenta artis Pauli-norum* 1-3. kötetben. Az *Inventarium* 2. fele a r. egyháztól kapott privilégiumainak gyűjteménye, kiadásuk nagyrészt megtalálható Mallechich és Fijalek műveiben. - c) A *Vitae fratrum* a rendnek Gyöngyösi Gergely által összeáll. tört-e a generális perjelek köré csoportosítva.

vesszük, hogy a Gyöngyösi által felsorolt írók többen időben Gyöngyösi közelében, sokan kortársaként éltek, azt kell mondanunk, hogy a Vitae Fratrum egy fél évszázadnak, a reánk maradt magyar nyelvű emlékek és a virágzó humanizmus korából egy közösség tudós, irodalmi munkásságának teljes keresztmetszetét adja. Korábban ugyanebből a közösségből került ki több nevezetes nyelvemlékünk, a Festetich-, a Czech- és több mint valószínű a Peer-kódex is.

Czech-kódex

A hazai humanizmus 1526 utáni időszakának korszerű analitikus vizsgálata szempontjából lényeges a magyar humanizmus történetében, akár csak a Mátyás- és Jagelló-kor. Ez az idő, amikor az új világnézet, az új műveltségi forma is otthonossá válik a magyar társadalomban: a főpapságon kívül természetesen gyökeret ereszt a főúri és nemesi rétegben is. Már a XVI. század közepétől fogva az állam érdeke (*felicitas re publicae*) az egyre inkább szekularizálódó kormányzás mellett elengedhetlenné tette a világi rendű országos főméltóságok számára is a *studia humanitatis* tökéletes elsajátítását és fölényes gyakorlatát. Ez alól a követelmény alól senki sem vonhatta ki magát, aki társadalmi tekintélyét, amelyre származásánál és vagyoni helyzeténél fogva egyébként igénye lehetett, elveszíteni nem akarta.

Szinte észrevétlenül vált a szellemi erő, a tudás, a műveltség társadalmi kiválasztó elvvé, az elit értékmérőjévé. A földbirtok és a születési előjogok önmagukban többé nem biztosították senki számára sem az államkormányzatban való részvételt. Szükségképpen alakultak tehát át a régi nagybirtokos, vezető családok írástudó, humanista műveltségű családokká.

A Buda melletti Szent Lőrinc pálos kolostor történetének egyik irodalmi forrása Gyöngyösi Gergely történeti munkája. Hadnagy Bálint műve: (Velence 1511.) *Egy jámbor lélek verse Krisztus Urunk élet útjáról*, amely Csanádi Adalbert magyar nyelvű, munkájának elveszett példányának legvalószínűbb mintája és forrása volt.

„Ezeken elmélkedj, testvérem, ezeken,
És megtelik a lelked Krisztus kegyelmével”⁴

A Pálos-rend évkönyvei, 1663-ban nyomtatásban megjelentek, Remete Szent Pál tetemének a XIV. század folyamán a budai Pálos-zárdába történt átviteléről szólván, azokkal szemben, kik e tény valóságát kétségbe vonják, hivatkoznak *Bálint* pálos szerzetesnek 1507-ben, Krakóban ki nyomtatott könyvére, a melyben a szent remete sírjánál történt csodákat írja le.: (Valentinus Ungarns. Seent Pál legendája. Cracoviae.)⁵ Batori László *pálos* író („... tota Biblia, et multorum sanctorum vitas Hungarice conscripsit”)⁶ és Szombathelyi Tamás generális előljáró portréja – vagyis az a két részlet, Gyöngyösi Gergely a rendtörténet keretébe beillesztett, a jeles Csanádi Adalbert *pálos* költő levele és két himnusza, amit Gyöngyösi mentett meg azzal, hogy krónikájába lemásolta és megmentette az utókornak.

Csanádinak másik műve Remete Szent Pál átvitelének ünnepére (1515 körül)⁷ hexameterek-

⁴ Hadnagy Bálint

⁵ *Annales ordinis sancti Pauli*, II. könyv. XV. fej. - *Fragmen Panis Corvi Proto-Eremitici*. Bécs, 1663. I. k. p. 163. Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtára III. kötetének szerkesztője az 1507-ik évre teszi a következő címet: Valentinus de Hungaria Prodigia sancti Pauli primi eremite. Cracoviae 1507. quarto. Magyar Könyvszemle. 1901. II. füzet. Fraknoi Vilmos: Hadnagy Bálint munkái: (1497-1511.)*

⁶ Gyöngyösi Gergely

⁷ *Varia Paulina III. Gyöngyösi Gergely: I. Remete Szent Pál Remete Testvéreinek élete, Fráter György Alapítvány, 1998. ford., P. Árva Vince, Csanád Béla, Csonka Ferenc, sorszerk. P. Árva Vince 207. p.*

ben és egy másik klasszikus versformában írott zsolozsmáját a pálos breviáriumok megőrizték.

Remete Szent Pál testének Magyarországra hozatala alkalmával a Boldogasszony templomban elmondott prédikáció fűzért az Érdy-kódex őrizte meg, s ezt a fontos nemzeti dokumentumot a magyar iskolai tankönyvek kezdetben a tanuló ifjúság számára hozzáférhetővé tették.⁸

A mai tudásunk szerint a pálos rendtörténetírók sorát 1496 előtt írt munkájával a körösmegyei (dubravai) születésű Dombrói Márk⁹ nyitja meg, és művét 1525-ben adja ki. A korábbi időszakok örökségéből főként a pálos és ferences szerzők merítettek. „Valóban e két rend a ferencesek és a pálosok voltak, a többi rend ugyanis a XVI. század közepén szinte teljesen kihalt Magyarország területén”¹⁰ – ezt Mályusz emlékkönyvben így olvashatjuk. A töröktől megszállott ország nagy részében a katolikus hívek lekipásztor nélkül maradtak. A reformáció első térhódítása idején pedig még a tanultabbak sem, az egyszerű nép pedig a legkevésbé tudott különbséget tenni a tanításbeli változásokban, azokat aligha értette.

Az iskoladráma, a színműirodalomnak ez a jellegzetes ága, a reneszánsz irodalmi terméke. „A liturgiához szorosan kötődő misztériumjátékok, amikor a templom falain kívülre kerülnek és a szertartástól elszakadtak, fokozatosan elvilágiasodtak. Nyomukban fejlődik ki és jelenik meg a népi misztériumjáték. Ezekben már nemzeti nyelven szólalnak meg a játék szereplői, és termé-

⁸ Olvasókönyv felsőbb tanodák használatára. Készítette Lonkay Antal. I. köt. Budán 1855-ben.

⁹ Dombrói Márk, I. Mátyás király idejében élt és a csodatevő szűz monostorának Remetén, Horvátországban előljárója s a szerzet évkönyveinek legelső szerkesztője. A jelzett monostor körfalán a törökökkel többször ismételt berohanásai ellen Mátyás király adományából erős tornyot emeltetett, mely még a XVII. század közepén innen is Mátyás-toronnak neveztetett. Később mint zárdafőnök s tanulmányi igazgató Lepoglaván (Varasdmegyében) élt rendeltetésének, hol, miután a gyakorlati hitszónoklat terén többeket jelesen kiképezett volt, érdemekben meggazdagulva az örökkévalóságba szenderült.

Említett kézirat évkönyveit utána rendtársa, az 1528-ban még életben volt Gyöngyösi Gergely, folytatta. E Dombrói-Gyöngyösi-féle följegyzéseket használta a XVII. század közepe táján Eggerer ily című munkájában: *Fragmen panis corvi protoeremitici*, 1663. *Egyet. M. Encycl.* VII. 465. (Vass József.)

¹⁰ Mályusz Elemér emlékkönyv, Akadémiai Kiadó, 1984. p. 159.

szetesen népi szellem is hatja át őket. Ez a nemzeti nyelven megszólaló népi misztériumjáték az a híd, amely átíveli azt a szakadékot, amely a liturgiához kötött szertartásos misztériumjáték és a világi dráma megszületése között az irodalomban érzékletes valóság.”¹¹

Magyarországon éppen a történelmi és társadalmi viszonyaink miatt, a népi misztériumjátékok egy bizonyos szempontból másképpen alakultak; a magyar drámának és a magyar színpadnak nem voltak mecénásai, mint ahogy Nyugaton.

A misztériumjátékaink, az iskola falai közé kerülve, etikai és pedagógiai célok megvalósítására irányulnak. Céljuk eleve nem a szórakoztatás. Ezeket a darabokat jelesebb napok, nagyobb ünnepek alkalmával adták elő az iskola diákjai. De más alkalmakat is megragadtak egy-egy előadás megtartására. Híres vendégnek vagy az iskola patrónusának a látogatása, a város életének történelméből nevezetes évforduló vagy különleges esemény, kedves tanárok jubileumi ünneplése, tiszteletadás, hitigazságok célzatos, vitázó feltárása szolgálhattak okul az előadásokra. A szerzők rendszerint az iskola tanári karából kerültek ki, akik egyúttal az általuk szerzett darabnak színpadra állítói is voltak. De megesett az is, hogy az iskola egy tehetségesebb tanulójának darabját is eljátszották.¹²

A reformáció és ellenreformáció küzdőterén az iskoladráma népszerű szellemi harci fegyver. Arra legfőképp alkalmas, hogy szórakoztatva etikai nevelőeszközzé a pálosoknál nemzeti önérzetre, a haza és szülőföld szeretetére, és egyben oktatóeszközzé is legyen.

Az ellenreformáció és a törökök elleni felszabadító háború után a XVII. és XVIII. században a pálos atyák újraszervezik életüket, a kolostorokat – éppen Mária Nosztra új monostorának építése alkalmával oly pazar bőkezűséggel adományozta meg őket a király, hogy az első vikárius (főperjel) tiltakozni volt kénytelen fogadalmuk értelmében.

Ennek bizonyítéka, hogy amikor 1717 táján a töröktől teljesen elpusztított épületek helyén a mai szerényebb kolostor-templomot építették, a romok alatt egy monumentális monostor alapfalai

¹¹ In: Nádasdy Lajos: A pálosok iskoladrámái és iskolai színjátszásuk Pápán. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 17. 1985..

¹² Nádasdy Lajos

bukkantak elő – ez időtől tűnt föl a rend ily megjelölése: *Első Remete Szt. Pál Szerzeti*.

Az egyetlen magyar alapítású középkori szerzetesrend, a Remete Szent Pálról elnevezett és Szent Ágoston reguláit követő pálosok is a XVII. század második felében indultak új virágzásnak és X. Kelemen pápa már 1671-ben a doktoravatási joggal felruházott a Máriavölgyi studium generáléjukat is megerősíthette.¹³ Ezután bátran beszélhetünk Máriavölgy pálos egyeteméről, azaz **Ordinis Fratrum Sancti Pauli Primi Eremitae Studium Universitas**-ról.

A XVII. század elején a Pálos-rend a korábbi hagyományaiknak megfelelően, valamint a Máriavölgyben működő központjának határain belül és a Pécs, Nagyszombat,¹⁴ Pápa,¹⁵ Sátoraljaújhely, Lád Terebes stb. területeken telepedett le ismét. Tehetséges, nagy tudású, szakavatott tudós tanárok tanították az ifjúságot és képezték a rendi növendékeket kiváló szerzetesekké. A Dunántúli, és északkeleti, az ország keleti részén vizsgálandóak

¹³ Kisbán Emil: *A magyar pálosrend története*. I-II. Bp., Pálos Kolostor kiadványa, 1938-1940. I. köt. 215-216., 245.; II. köt. 63., 279.

¹⁴ Pázmány Péter: *Prédikációk (Részlet) A jóságban mindenkor nevedkedni kell: „Nincs olyan nagy tűz, hogy magától el ne aludjék, ha fát nem raksz reá. Nincs olyan erős ember, hogy meg ne szakaszodgyék, ha minden nap ennyie nem adsz. A nyilat, ha felövöd, mihent fellyebb nem mégyen, ottan alá fordul: és sebesebb alá-jöte, hogy sem felmente. Mihent az kéz-ijjru leveted az ideget, ottan hátra görbül. Mihent a meleg vizet kiteszed az tűz mellől, mingyárt hűvedni kezd és aprónként meghidegedik. Mihent a szép virágos kertet vagy a kövér szántóföldet alhagyod és nem szántod, kapárod: annyival bujábban pozsdulnak benn a haszontalan bojtortjánok és utálatos gyomok, mennél kövérebb a föld. Aki szépíró volt; aki deákul ékesen szóllott: aki valamely kézimunkának mesterségét fő-módon tudta, kitanul mindezekből, ha naponként nem gyakorollya. E szerént vagygon dolgunk a tökéletes életben: gyakorlás nélkül, ízetlenek a jó erkölcsök; és apróként a gonosz szokások fakadozásai elnyomják és fojtják a mi jó bennünk vagygon.* (1636.)

¹⁵ „A pápai monostor 1701-ben perjelségre emelkedett. Perjelei az irodalom és más tudományok művelése terén is kiválót alkottak; vicarius gubernans és tartományfőnök is került ki közülük. A pápai monostorra és szellemére is áll az, ahogyan önmagukat látják: „...a pálosok rendi szelleme a hazánkban megtelepedett többi rendekkel szemben már kezdettől, az alakulás pillanatától fogva, a sajátosan magyar s nemzeti gondolat szolgálatában állt.” In: Nádasdy Lajos: *A pálosok iskoladrámái és iskolai színjátásuk Pápán*. In: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 17. 1985.

a pálos iskoladrámákkal kapcsolatos adatok összegyűjtése.

Pálos iskoladrámákat *játszottak* a XVIII. század¹⁶ második felében létező sátoraljaújhelyi, pápai és pécsi pálos gimnáziumokban. Az első „szomorújáték, mellyet komédiabeli alkalmatossággal lerajzolt” a pápai pálos iskola ifjúsága: *Maga magángyőzedelmeskedő Tamerlán* című darab. A pálos iskoladráma szerzője szerint, „A Játék-Állapottya” vagyis tartalma az, hogy a sok és nagy győzelmet arató s diadalai miatt elbizakodott Bajazeth szultánt megtámadja Tamerlán Scythiai fejedelem s az elbizakodott szultánt legyőzi, rablásba hurcolja. A történelmi tény igazolására Leonicusra hivatkozik a szerző. S ennek utána a következőket írja: „...a játéknak felékesíttésére pedig képzetik, hogy Zaira nevű leányát Bajazethnek meg-fogta légyen véle együtt. Akit noha az egész Ázsiánál többre becsülne, még-is hogy maga-magán is győzedelmet tenne, szabadon engedti Arbantesnek”.

A drámában a kiindulópont egy történelmi esemény, de azután a képzelet játékává alakul, hogy kirajzolhasson egy eszményt, melyet az ifjúság és a színjáték többi néző elé vetíthet. Ez az eszmény így fogalmazható meg: bármekkora híres hős legyen is valaki, bármilyen dicső győzelmeket arasson is a csatamezőkön, valójában akkor igazi hős, amikor önmagát tudja legyőzni! Tehát a színjátékban az etikai tartalom kap főhangsúlyt.

A dráma 3 „Végezés”-ből összesen 23, „Kimenetel”-ből (az első 9, a második és a harmadik 7-7 kimenetel) áll. A főbb szerepeken kívül szerepelnek a darabban hírmondók, táncosok, énekesek, katonák és muzsikások.

A darabban szereplő ifjak nevei és szerepeik:

Tamerlán Szittya fejedelem	Georgius Alexovics
Bajazid Ázsia császára	Joannes Simon
Orthobul Bajazid fia	Leopoldus Pacsovszky
Zaira, Bajazid leánya	Martinus Fekete
Arbantes Bajazid tanácsosa	Paulus Eördögh
Adrast Tamerlán fővezére	Martinus Bálintffy
Arete második vezér	Joannes Tarnóczy
Jaguppen Bajazid fővezére	Franciscus Lang
Bernczen Bajazid második Fővezére	Gabriel Bálintffy

¹⁶ A Régi Magyar Drámai Emlékek a 18. század, 3. sajtó alá rend. Varga Imre, Bp., 1990. Tartalma: Péntek István, Pál; Nova et vitus Hungaria – Új és régi Magyarország (program)

Magyar követ

Martinus Högyészi¹⁷

A *másik szomorújáték, Pál*. Ez az a két legkorábbi iskoladráma, melyet a pápai pálos gimnáziumban előadtak. Táncz Menyhért gyűjteményének első darabja Pápán keletkezett, és itt is játszották először, de azután Sátoraljaújhelyen is előadták.

Tánc M. pálos iskoladráma-gyűjteményének címlapja (MTA könyvtára, RUI 4° 56)

„PÁL Szomorú Játék mellyet Nemes Pápa Városában Jádzott ugyan azon Első Remete Szent Pál szerzetes Fiainak gondviselése alatt nevelkedő és tanuló Tekéntetes, Fő Nemes, Nemzetes Ifjúság Tisztelendő Páter Péntek Istvánnak, úgy mint Harmadik, és Negyedik, Oskoláknak Professorának, munkájával, s Kormányzásával, azon esztendőben, Hatodik Oskola azon Nemes Városban Kezdődött, úgy mint Ezer hét száz hattvan egygyedikben. – Beszélgető Személlyek: –

Pál	N. Bálintfy Márton
Őrző Angyal	
Azariás név alatt	N. Eördögh Pál
Elme	
Feliciánus név alatt	N. Talabér Boldisár
Akarat	
Triphon név alatt	Langh Ferencz
Jóra való hajlandósága	

akaratnak Piacidus név alatt	Andor Josef
Kevélység	
Andrapodista név alatt	Alexovics György
Képmutatás	
Gratianus név alatt	N. Högyészi Márton
Világi Hívság	
Amarillis név alatt	N. Klempai József
	Haller Regem. béli Zászlótartó
Tűrhetetlenség	
Thoas név alatt	Molnár István
Torkosság	
Nábor név alatt	Patsaj János
Szenvedés	
Evanestes név alatt	N. Tengerdi László
Állandóság	
Victor név alatt	Esze János ⁷

A Pál c. szomorújáték a thébai származású Első Remete Szent Pál életéről szól, aki Decius pogány római fejedelem üldözése elől 15 éves korában a pusztába menekült, s egy sziklabarlangban élt 113 évet. Élete végéig egy holló táplálta. Innen ered a magyar királyok címereiben a már korán megjelenő holló, mely végül a Hollós Mátyás jelvényeinek szimbolikájában vált egyértelművé.

A magyar egyházi címervilágban is megőrződött a pálosi holló. A Tihanyi Apátság altemplomában Szent László király és Könyves Kálmán felesége márvány sírborító lapján papi kalap alatti ornamentikába foglalt címerben a máig élő összes pálos szimbólum megtalálható: pálmafa, oroszlán, holló gyűrűvel a szájában, sugárzó Nap.

A pálosok nevelési szándéka egybevág nemzeti érzelmükkel. Tamerlán szittyá fejedelem győzedelmeskedik a pogány Ázsia császáran. A XVII. század elején a magyar pálos írók kereszténynek fogták fel az Ázsiában élő szittyá rokonaikat, akikhez a darab során magyar követ érkezett. A szkíta fejedelmet is és népét is Krisztushitű kereszténynek mutatták be a darabban, amely a történeti igazságnak megfelelően a korai középkorban a Kr. utáni 3. században játszódik le. Nem hisszük, hogy a pálosok történetileg hiteltelenül tanították.

A Pál c. szomorújáték pontosan követi a szent szimbolikáját. A 15 éves ifjú pálmafák alatt menekül, s a datolyapálma gyümölcse táplálja ifjú testét. Juhok közé kerül menekülés közben, mégis o r o s z l á n o k védik meg üldözőitől, és a világ

¹⁷ Nádasdy

kísértésétől is. Élete végeztével oroszánjai kaparják ki a sírját és temetik el szent testét.

A színdarab egy „Elől járó beszéd”-del kezdődik, melyet a szerző 5 versszakban, hétsoros strófákban készített el. Ezután megkezdődik a fődarab, mely három „Végezés”-ből s összesen 20 „Kimenetel”-ből áll. Összesen 3 felvonás és 20 jelenetből áll.

Az alábbi az eredeti összefoglalás az eredeti szöveggel, mely egyben tartalom is:

„I. Végezés. I. Kimenet. – Pál el végezi magában, sötétes barlangjaiban Költözni Thebaisnak. II. Kihez midőn már indulóban volna járulvánván Azarias sok rendbéli vigasztaló szókkal bátorította őtet és magát hozzája adgya Uti Társul. III. Azonban nagy sietséggel érkezik Feliciánus, Ki Triphonnal való hozzászólását, annak hozzájuk jövetelét, és tulajdon el tőkellését Ki nyilatkoztatta. IV. Kiknek egyenlő szándékokat el érkező Triphon tellyességgel meg gátolni igyekezik. V. Melly dologban midőn szorgalmatosan foglalatoskodnék, fia Piacidus nagy rémuléssel és kiabálással futamik hozzája Ki némelly történetül, mellyet szemlélt vala, viseltetvén, Thebais pusztájában igyekezik. VI. Triphon hirtelen végzését Pálnak Társaival együtt Kárhoztattván, Különös belső Leiki indulattal annyira fel gyullad, hogy utánnok indulni Kinszeritetik.

II. Végezés. I. Kimenet. – Triphon, némelly homályos Kérdésére való felelet által Pálra talál társaival együtt. II. Kiknek Köz beszélgetéseket halván Andrapodista, reájok rohhanik, de el nem foghatván Szóléttya szolgáljait. III. Kiket minémüségét a Történetnek meg beszélvén, Utánna rendely. IV. Álmélkodván Fő vakmerőségeken az el futamodottakk. V. Azonközben Gratianus és Amarylis el juttanak, Kik fontos okokkal allattják Pálnak Társaival való el fogatását, Andrapodista szemes Vezetésekre az el fogattattnak Küldi őket, utána Vetvén maga el jövetelét. VI. Fel Fuvalkodva rebesgeti a foglyognak elégtelenségüket a szabadulásra. VII. Pál üldözését Kerülvén Andrapodistának el téveszti Társait. VIII. Kik mindazonáltal rövid üdő múlva szomorú Kiáltására megjelennek vigasztalván őtet.

III. Végezés. I. Kimenet. – Pál Társaival érkezvén, a Juh Pásztoroktól tartandó uttyukrul, ez hegynek indul. II. Mellynek Zöldellő Faji Közt mulatozó Kupidótul a Világi mulandóságoknak Követésére ösztönöztetik, de némelly Trombita szót halván az Erdőnek veszik minyájon uttyokat. III. Mellynek által menésében, Köz beszélgetésben lévén, Két Oroszlányok járulnak hozzájuk. IV. Honnénd el indulván Evanesz-

tesre találunk, Ki az Istentül nekik rendeltetett barlangban Vezeti őket. V. Holott Victortul szívessen fogadtattván Lakásokat Veszik.”

„Az első Végezés utolsó Kimenetele végén latin nyelvű utasítás olvasható, mely szerint pásztorok nyájuk körül dalt énekelnek és táncolnak. A dalszövege magyar, kottája nincs leírva, és valószínűleg ez már a sátoraljaújhelyi előadásra került bele a darabba. Az első strófa szövegéből következtethető ez, melyben „jó hegy allai bort” innának, ha ettek »zsódot«”. Híven feljegyezte a másoló azt is, hogy „Jádatott Újhely mező Varasában, ugyan azon T. P. Péntek István Tanítása alatt”, és közli azoknak az ifjaknak a nevét is, akik előadták ott a darabot Pápán. Az 1761. június 1-én felavatott, és a humaniorák tanítására létesített új iskola felavatásának okán írta szerzője, és az örömmünnepeken rendezték meg, adták elő ezt a színművet. Ez egyben minden bizonnyal a színelőadások tartására beépített nagyterem és a színpad felavatására is szolgált.

A pápai és a sátoraljaújhelyi darabokat egy közös kötetbe másolva *Táncz Menyhért*¹⁸ írta le; így maradtak fent számunkra (Actiones Scholasticae Gymnasiorum Papensis et Ujheliensis). A következő darabok is *Táncz Menyhért* egykori másolatában maradtak fent: *József; Bakhus; Omnia vincit Amor* és *Közjátéka: Kocsonya Mihály házassága*.¹⁹

A pálosok sátoraljaújhelyi iskolájában mutatták be mindkét darabot 1765-ben. 1765-ben *Bors Dániel*²⁰ professzorsága alatt Sátoraljaújhelyt előadott közjáték a *Kocsonya Mihály házassága*, fődarabja az *Omnia vincit amor* című latin nyelven íródott. A *Kocsonya Mihály házassága* közjátéka magyar nyelvű. A pálos *iskoladrámák* első-

¹⁸ A pápai születésű egykori diákja az iskolának az iskoladráma-gyűjteményében, melyet az 1766-1767. években állított össze s másolt le pontos szöveggel.

¹⁹ Harmadik István. (program). *Táncz Menyhért* pálos szerzetes följegyzéséből tudjuk, hogy a szerzők: *Billisics Márton* és *Szabadhegyi Mihály* retorika tanárok mindketten. *Billisics Márton* 1736-ban Alsópulyán, *Szabadhegyi Mihály* 1737-ben, Komáromban *Táncz Menyhért* 1743-ban Pápán született.

²⁰ „Neki tulajdonítják a következő iskolai drámákat (a M. Tud. Akadémia kéziratárában): *Bakhus*, mythologiai magyar színmű 3 végezésben, énekekkel. (Előadták a paulinusok iskolájában Pápán és 1765-ben farsang utolsó napján S.-Újhelyben); *Omnia vincit Amor* vagy *Polidor* és *Cassandra* (latin nyelven, de beleszöve egy cím nélküli magyar bohózat, melyet szintén akkor adtak elő S.-Újhelyben; ez utóbbit Váli Béla közli egész terjedelmében.” *Figyelő* XVI. köt.

Részlet a Bachus pálos iskoladrámából:

„...NEPT: Még te Jupiter farából ki nem estél, már én az arany időkben uralkodtam, hol a Bor-nak hire sem volt.

BACHUS: Régi eredetteddel én Neptunusom heá-ban ditsekedel, ne az időt tekéncsük, hanem az erkölcsöt, és Természetet – nemde nem mene Hector is nagyobb dicsőségre Attyánál Priá-musnál?

NEPT: Ha eredetemről halgatok is, meg mutattya más felől nagy voltomat az, hogy anak Ura vagyok, a mi nélkül szűkölködik maga is a Természet.

BACHUS: Ugyan ez jele rühes Uraságodnak – nem hallottad é? hogy a közös Lónak turós a háta – Cska annyi a te dicsőséged, mint a Rongyva Vizének, hogy az Ujhelyi Vargák csávája nála nélkül el nem lehet.

NEPT: Ó Tengerek! szenvedhetitek Neptunus Isteneknek illy csúfját? Scilla és Charybdis! miért nem tapasztaltya Bachus e szempillantásban kegyetlen dühösségteket? Íme nem elégszik meg, hogy az embereket barmokhoz hasonlónvá teszi, majd már az Isteneket is Vargává változtattya.

BACHUS: Mhű – igen hallik eb ugatás menyorszá-gban, még eddig senkit sem barommá, sem vargává nem tettem – én nem azoknak ártok, a kiknek akarok, hanem a kik akarják, ha pedig mind azokat az állatokat kárhoztatni kellene a mellyek a rosszra alkalmatosságot adnak: csak oltsad el a napot is, mert annak a világosságával is sokan élnek a gonosságokra.

NEPTUN: Szokásán kívül élyessebben akar ma Bachus beszélni, nem tudom mi némő Kasz-kőhöz fente kopótyóját...”

A pálos iskolákban az előadott darabokról színlapot adtak ki, s ezek a művek tárgyáról, a szereplő személyekről, és arról is tájékoztatnak, hogy milyen zenei betétek, zenekari kíséreték színesítették az előadásokat. Többféleképpen alakították ki a nézőteret, néhány helyen lépcsőzetesen képezték ki és a színpad világítását lámpákkal, gyertyákkal és tükrökkel oldották meg.

Különösen említést érdemel itt Bartakovich József, tanár kétkötetes gyűjteménye, mely 36

drámát foglal magában. Bartakovich neve ismeretes drámairodalmunkban,²⁵ két latin drámája révén. Találkozunk a jegyzékben Faludival és Dugonicsal is, Faludi egy ismeretlen olasz drámaíró művét, Dugonics Terentius és Plautus darabját dolgozta át növendékei számára. Sartori András, iliavai tanár darabjairól meg kell jegyezni, hogy azok megfelelnek a középkori misztérium-játékoknak: Krisztus életéből vett eseményeket adnak elő drámai formában; játszották a pálosok és a jezsuiták iskoláiban ünnepek alkalmával²⁶.

²⁵ Bartakovich József gyűjteményében: Abdias. Actus I. 144. Aetius. Actus m. Alexis. Actus I. A. P. F r i z., Artaxerxes. Actus III. (Attila, Buda, Taxus.) Actus I. (Címe nincs.) Balthasar. Actus III. haec actio in originali habét V. Actus edita est Parme ab aliquo S. Jes. 1753., Béli a r. Actus I. (Címe nincs.) Cd rus. Tragoedia a P. Friz. Cyrus. Actus III. Demophon. Actus III., Didó derelicta. Actus III., Dion. Actus V. Auctore Granelli. I., Eustachius S. Martyr. Tragoedia. Actus III., Oalanthophilus, MilesGloriosas. Actus Lisipile. Actus III., Jephthe. Aetna III. Acta primum 1750. Reproducta Bubinde in variis locis., Joseph, a fratribus suis adoratus et agnitus. Authore Metastasio. Partes II., Macaria. Actus III., Tragoedia. Auctore P. Granelli Italice edita. Latinitate a P. Pamer. S. J. do Data., Mithridates. Actus III, Mors Caesaris. Actus III., Psychis seu Declamatio in matéria sacra sub schemate amorem Deul Filij erga nos exhibens, Acta Graecij a P. Andrea Fríz. Salamon. Declamatio a Prof. Andrea Fris. (Drámai költemény.)

Sedecia. Auctore P. Granelli Italice edita. Latinitate a P. Pamer S. J. donata. Sesostris. Actus III. Simon Machabaeus. Acta Tymaviae a média Grammaticae classe. A. 1747. Authore Mag. Josepho Bartakovich. Actus III. Syroes. Actus III. Telemachus. Actus III. Themistocles. Actus III. Titi Clementia. Actus III., Zenbia. Actus III. NB. In hoc praecedente actione nec illa ordo scenarum est, qui in originali Italica; nec omnes illi sensus. Multumque inferior videtur esse ipsa originali Italica actione Zrinius ad Sigethum. Actus I. V. 59. sz. Eoppi Károly gyűjteményében: Theurpides. Actus V. Fol. 7. (címe hiányzik.) Az erszény. Actus V. Fol. 14. (Címe szintén hiányzik.) Prológusa így kezdődik: „E játéknak, mellyet im itt előadunk, erszény a neve.” Actus III. Fol. 5. Phormio Terentii expurgata Vacii, 1771. (Auctore: Andrea Dugonics) Actus V. Fol. 5. 1789. Briliantina Praetensio. Tragoedia in quinque actibus. Ex Originali Hungarico D. Dugonics Professoris Matheseos in Regia universitate Pestiensis Germanice (lectus: latiné reddita. 1789. Mátray jegyzése: Pro primis lineis Arany Perecek. MS. Sec. XVIII. 4. Fol. 88. [87. Quart. Lat.]

²⁶ Az összeállítás magában foglalja tehát az Országos Széchényi Könyvtárból (OSZK): 1. a kinyomatott tanodái drámákat, 2. a programokat, és a 3. a kéziratban fennmaradt játékokat. „Nagyobb pontosság kedvéért külön választottam a magyar, külön az idegen nyelvűeket s közlöm az iskola és az

Néhány magyar nyelvű iskoladráma:

1. 1575. Thephania, Az Isteni megjelenés. Wy es igen szép Comoedia a mi ező Atyainknac allapattýáról, es az emberi tiszték nec rendeléséről auagy gradiczarol. Szegedi Lörincz által: Debrecembe Nyomtatattot Komlós András által 1575. 4-r. 6 ív. 24 számozatlan lev. (vége hiányzik.) Egyetlen példány.

2. E. n. (1740.) Jekoniás. Szomorú szabású víg kimenetelű játék, melyet egy némelly Jesus Társaságabeli Tanító-Mester (Kozma Ferenc) szerzett és elő-állatott. Győr. 8-r. II, 5 felvonás. Kéziratban lásd 124 sz. a.

3. 1749. Ama Hires Bátor szivü és Vitézi Nagy erejtt Nevezetes Szent Judith Aszszonynak HolofernesBel, Nabugodonozor erős Táborának kevély Fő Hadi Vezérével lett jeles dolgairól Íratott Rövid História Melly Traguediás Magyar Versekben újonnan foglaltatván, kibocsáttatott Nyomtatattott Budán, 1749. Esztendőben. XIII. Actus, versekben.

4. 1750. Constantinus Porphyrogenitus. Szomorú-játék öt végezésben. Irta: Faludi Ferencz. (Acta in albano castro collegii Tyrnaviensis. XIII. Septembris MDCCL.) Lásd: Faludi Ferenc költeményes maradványai. Egybeszedte ...Révai Miklós Győrött 1786. II-ik kötet 1-114. 1.

5. 1753. Sedecziás. Keserves játék, melyet magyar nyelven szerzett Kunits Ferencz Jesus Társaságának szerzetes papja. Kassa. 1753. 8-r. 88 l. 5 felvonás.

6. 1767. Salamon (1 felvonás)

7. 1767. Ptolomaeus (szomorújáték 5 felvonásban)

8. 1767. Titus (3 felvonás.) Három szomorújáték, kettőjét ennen maga szerzetté, harmadikát pedig Metasztaziusból fordítottta Illei János Jesus Társaságának papja. Kassán 1767. 8-r. II. 168 l.

9. 1767. Cyrus. Szomorú játék, melyet magyar nyelvre fordított Kereskényi Ádám Jesus Társaságának szerzetes papja. Kassán 1767. 8r. 88 l. 3 felvonás.

illető osztály nevét az előadás napjának lehetőleg pontos megjelölésével.”

Lásd még: A hazai tanodái drámák bibliográfiai jegyzékét: <http://www.archive.org/stream/magyarkoyvszeml00ragoog/magyarkoyvszeml00ragoog_djvu.txt> 2009. 06. 20.

10. 1767. Mauritius tsászár. Szomorú játék, melyet magyar nyelvre fordított Kereskényi Ádám, Jesus Társaságának szerzetes papja. Kassán 1767. 8-r. SZ. 1. 3 felvonás.

11. 1789. Tornyos Péter. Farsangi játék. Szerzetté Illei János. Komáromban és Pozsonyban. 1789. 8-r. 66 l. 3 végzés.

Mátray Gábor a felvilágosodás korában megindult magyar világi színjátszás egyik forrását is az iskolai drámában találta meg.²⁷

Fontos szerepet a misztériumjátékok írásában és előadásában a csíksomlyói zárda játszotta, melyet *Kájoni* János már korábban a népies barokk irodalom egyik központjává emelt. Hét évtizeden keresztül (1721–1784) majdnem évenként rendeztek itt színi előadásokat, egy évben néha többet is, főként nagypénteken és pünkösöd szombatján. A nép az egész Székelyföldről nagy számmal zarándokolt a csíksomlyói búcsújáróhelyre, hogy nézője legyen a nagypénteki játékoknak. A jezsuiták eleinte ezt nem nézték jó szemmel, 1726-ban panaszt is emeltek az egyik előadás miatt, a főkor-mányszék azonban visszautasította vádaskodásaikat, és ezután zavartalanul folytak tovább a játékok.

A csíksomlyói kolostor érdekes másolatgyűjteménye, melyet 3-4 szerzetes az eredeti kéziratokból készített, 48 nagypénteki misztérium szövegét őrizte meg számunkra az 1721–1774 közötti évekből. „A középkori misztériumdrámákra, régi moralitásokra emlékeztető darabok legtöbbször a csíksomlyói iskola tanárai (*Fodor Patrícus*, *Csergő Crysgonus*, *Potyó Bonaventura*, *Szabó Ágoston*, *Kézdi Grácián*) írták vagy állították össze az elődök kéziratban rájuk maradt műveiből; a szerepek eljátszása pedig a tanulók feladata volt.”

²⁷ Mátray Gábor: A magyar nyelv divatozásáról hazánk tanodáiban a XVII. század folytán. M. Akad. Értesítő XI. évf. 1851. V. sz. 253-259. p.; Az Országos Széchenyi Könyvtár apró nyomtatványai közt, gondosan kiválogatva s időrendi sorrendbe téve, 99 ilyen programot találunk, tehát oly nagy mennyiséget, melyhez csak a Budapesti Egyetemi Könyvtár (BEK) gyűjteménye jár közel. A könyvtár gyűjteményéről a könyvtár egykori könyvtárosa, Mátray Gábor programjegyzéket állított össze. Lásd még erről: Vita Zsigmond: Tudománnyal és cselekedettel. Tanulmányok. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1968. In. Társadalombírálat és aktualitás a régi iskolai színpadokon, 148-169. p.

A másolatgyűjtemény előszavából kitűnik még, hogy a darabok összeírásának egyik célja éppen az volt, hogy könnyítsenek a nehézségen, mely a passiójátéknak minden évben való újra szerkesztéséből keletkezett. A játékok tárgya Krisztus kínszenvedésének története, a szerzők önállósága csak abban nyilatkozhatott meg, hogyan tegyék a tárgyat idegen elemek közbeszövésével változatossá. „A cselekmény főmozgatójában ezért bibliai jeleneteket iktattak előzményként, következményként vagy magyarázatul. A darabok egy csoportjában a passió a romlott ifjak rajzával párosul; hat misztériumdrámában Ádám és Éva bűnbeesésével kezdődik a cselekmény; nyolc darabnak az kölcsönöz közös jelleget, hogy égi tanácskozás folyik bennük arról, vajon megváltassék-e az ember. A sok, valóságos prédikációvá (*sermová*)²⁸ nyújtott elmélkedés, mely lépten-nyomon megszakítja a jeleneteket, általában lelassítja a cselekményt, de oktatási célja kétségtelen és ez jellemzi a darabokat. A tragikussal gyakran összekeveredik a komikus elem, melynek főképviselői az ördögök, a Krisztussal gúnyolódó nép, a katonák. A legkomolyabb jelenetekbe is, amikor a prológos intelme szerint könnyezni illenék, nemegyszer komikai intermezzo ékelődik. Anakronizmussal is sűrűn találkozunk: Judás „sárga pungáját” „márjások”-kal akarja megtölteni. Pilátus pedig a Krisztusért szót emelő feleségét azzal torkolja le: „Eridj, menj dolgozdra, végy gusalyt és orsót, Hiszem, nem bízták rád a tripartitumot.” A megváltás megtörténte miatt feldőhögött ördögök a Nagysomlyót és a Hargitát akarják elhányni: a tokaji, pipei bor, mézes pálinka, dohány, pipa, puszkapor s több efféle is gyakran hallható a szereplők szájából. A főként négyes-ötös Gyöngyösi strófákban, ritkábban Balassi-versszakban írt daraboknak kevés volt a művészi értéke, de nagy volt a tömeghatása a katolikus székelyek együvé tartozásának táplálásában. A csíksomlyói ferencesek darabjaikat előadás végett kikölcsönözték a kisebb rendházaknak és iskoláknak is. Tudunk passiók előadásáról Mikházán (1762), Gyergyószárhegyen (1767), melyeket vagy a helybeli elemi iskola növendékei, vagy a távolabbi vidékre is kiszálló csíksomlyói diákok adtak elő. Hasonló jellegű előadásokról vannak azonban híreink az ország egyéb vá-

rosaiból is (Baja, Gyöngyös, Szombathely, Zombor).” A csíksomlyói passiójátékok jó példája volt Juhász Máté (1716–1776) minorita szerzetes előtt is, aki azok mintájára írt nagypénteki misztériumot, melyet szülővárosának, Jászapátnak költségén nyomtatásban is megjelentetett (Krisztusnak érettünk való kínszenvedéséről és némelly példákról, mellyek előre jelentették és árnyékozták jövődöbéli kínszenvedését, Kolozsvár 1761).²⁹

Újra visszatérve a pálos iskolai színjátszásra a pálos iskolákban nagy szeretettel játszottak el a tanulókkal iskolai drámákat és ezért azokban a kolostorokban, melyekkel iskola állott kapcsolatban, rendszeren sok külföldi iskolai drámát gyűjtöttek össze a könyvtár számára. Így Pápán is, a hol a többek között a következő színműveket forgathatták a rendtagok: egy francia gyűjteményt a *Theatrum mundi Gallici*-t (Paris, 1558) és jó néhány olasz munkát, *Tragoedia Italica Julius Colonne*-tól (Róma, 1763), *Reffeus*-tól (Róma, 1764), *Dentiustól* (Drezda, 1718), *Gilly*-tól (Venezia, 1704), *Comoedia Italica Crespontis*, a II-IV. kötet (Venezia, 1758), *Praespiustól* (Firenze, 1728) és *Stanchiustól* (Róma, 1668) (A pápai kolostor eltörléséről írt (kelet nélküli) jelentése Eördögh Pál, kir. biztosnak. (10. mell. Orsz. Levéltár, H. T. II. 2.) A századunk elején még megvolt kéziratban az egykori pápai pálos nagygyimnázium törvényeinek pontos szövege. Ezt Rosty Miklós pápai prefektus 1761-ben írta össze és hirdettetett ki ez volt a *Leges Gymnasii etc.* című gyűjtemény. Jelenleg még lappang, sajnos nem tudtak nyomára akadni. Még lappang vagy elveszett? „Kivonatos ismertetéséből tudjuk, hogy a törvények szerint mindegyik osztálynak kötelessége volt Pápán, egy színielőadást tartani az iskolaév során. Az első és a második osztály magyarul volt köteles előadni egy-egy vígjátékot; a harmadik pedig két *deklamációt*³⁰ adott elő az iskolai év során latinul. A színdarabok előadása előtt a prefektus és a tanárok előtt főpróbát tartottak. A gondosan kimunkált előadás, a cselekmény élénk-

²⁹ A népies katolikus irodalom virágzása, <<http://www.made-in-mate.com/pdalexikon/HU/02-irodalom/A-magyar-irodalom-tortenete/1>> 2009. febr.

³⁰ deklamáció (latin: declamatio). 1. Retorikai kifejezés, eredetileg a. m. hangos előadás. A római szónokiskolákban a megadott tárgyat különös gonddal kidolgozó beszédeket, szónoklattani gyakorlatokat nevezték deklamációnak.

²⁸ lat. 1. beszéd, 2. szent-beszéd, prédikáció

sége a víg deklamációk esetében jó hangulatba hozta, jókedvre derítette a latin nyelvben jártas közönséget, és bizonyosan nagy hatással volt a hallgatóságra. A jezsuita kozmopolitizmussal szemben a pálosok hazafiságra nevelnek, társadalmi jogegyenlőséget hirdetnek, a maradiság kigúnyolásával, egy-egy osztály típusának bemutatásával, szatirikus beállítással tanítanak jóra.”³¹

Táncz Menyhért kölcsönvett könyvei között költői munkák közül (Collectio Pisauensis Poetarum) látható, hogy ő minden buzgalmát a tudományoknak szentelte, különösen a földrajzot (Belius, Geographica Hungarica, Celebres orbis Urbes) és világi és egyházi történelmet tanulta (olvasta Liviust, Heidensteinius-tól, Historia belli Moscovitici-t, Fleuri-től, Historia Ecclesiastici-t, Platinától De vitis Pontificum-ot)³²

A pálos iskoladrámák szerzői Bors Dániel, Gindl József,³³ Péntek István, Táncz Menyhért, Virág Benedek, Versegly Ferenc és még többen –

³¹ Nádasdy

³² MOL. Országos Levéltár. Helyt. Tan. E. V. 1, Orczy László báró, eltörölő királyi biztos jelentéséhez (kelt, 1786 jún. 23.) 1 5. mell. Orczy jelentéséhez

³³ Gindl József Ágoston expaulinus, a rend eltöröltetése után 1773-ban Budán, azután Pozsonyban élt. Több színművet írt és fordított: Házasságszerző prókátor 1792. (előadatott a pesti színpadon 1808. febr. 15.), Az unoka gyermekek, vagy is nem mind kéményseprő az, a ki fekete ruhában jár, mulatságos érzékeny játék négy végezetekben, Henszler Károly után ford. 1793., Cserei Krisztina 1793., Lelkes hazavédők 1793., Cserepár 1795., Unoka gyermek, Bécsi ruha, vígj. 4 felv. (előadatott a pesti színpadon 1810. júl. 15.), Béla hada atyja ellen, Collin után ford. G. Munkái: 1. *A nemes hazugság*, érzékeny játék három végezetekben, Kotzebuetól minapában szerencsésen szerzett embergyűlölésnek és megbánásnak bővebb folytatása. Szabadon ford. s a nemzeti játék színhez alkalmaztatta. Pest, 1793. (Kézirata a m. n. múzeumban. ma OSZK.) A munka Ajánlásában, mely Pesten 1793. máj. 25. kelt, írja, hogy «Budán apostoli számkivetésében és nyavalyák által megvesztegetődött egészséggel fordította» ezen munkát). 2. *Telemak és Kalypso*, vagy-is futással győztetik meg a szerelem. Herczeg és Kameraki érseknek Feneloni Saligniak Ferencnek nevezetes iratmányából kölcsönzött érzékeny énekes színjáték 2 felv. Irta. A muzsikát pediglen Fegyverneki Vida László úrnak költségére Reimann Antal készítette. Vác, 1795. (Az előszó 1795. márc. 14. Dukán kelt). In: *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái I–XIV*. Budapest, 1891–1914. Lásd még: *Schedius*, Allg. Verzeichniss. Pest, 1800. 11. p.; *Sándor István*, Magyar Könyvesház, 201., 212., 260. p. *Honművész* 1887. 31. sz. *Benkő*, M. Színvilág 49. 85. *Petrik Bibliogr.*

bizonyították, hogy a kor legkiválóbb oktató-nevelő szerzeteseivel, a jezsuitákkal és a piaristákkal azonos, magas szintű munkát folytattak. Az egyik fontos oktatási intézményük Sátoralja-újhelyen működött 1646-tól 1786-ig, az utolsó évtizedeiben már ötosztályos középiskolaként is. Közben a pálosok újabb, utolsó „kiváltságban” részesültek. A jezsuiták feloszlatása után a dommonkos rendbe átlépni nem akaró pálosokat boldogtalan emlékü XIV. Kelemen pápa (1769–1774) 1770-ben kelt, bullájában a monasztikus rendek közé sorolta a pálos rendet arra hivatkozva, hogy az már 1418-ban részesült a karthauzi rend valamennyi privilégiumában és a rendet elhagyni akarók csak a karthauzi rendbe kérhették fölvetelüket. A jezsuita rend 1773-ban történt eltörlése utáni években, Horvátországban a pozsegai és a varasdi, Magyarországon az ungvári, székesfehérvári, szakolcai, szatmári és sárospataki gimnáziumokat a pálosok vették át és igyekeztek bizonyítani társadalmi hasznosságukat.

A pálosok másokhoz hasonlóan jól érzékelték a jozefinizmus egyházipolitikájának előretörését már a névadója színre lépése előtt.

A pálosok iskoláira megállapítható, hogy a XVIII. században a hazai katolikus iskolaügyben a pálosok teljesen sajátos szintet képviseltek.

Katolikus írók és az iskoladráma:

Az iskolai színjátszás szokása a húsvéti misztériumjátékokhoz nyúlik vissza. Az egyházi életben kezdettől fontos nevelési eszköz volt a színre vitt előadás, melynek központi magja Krisztus szenvedés-története és Mária fájdalma volt.

Már a korai latin nyelvű magyar irodalomban is találunk misztériumjátékot, a bencések által írt ún. Pray-kódexben, amelyben a Halotti Beszéd is helyet kapott. A 10. század írásbeliségét magán viselő darab minden későbbi egyházi Passió és iskolai színdarab tartalmi elemeinek és szcenikájának alapelemeit magán viseli.

Ha figyelembe vesszük a pálos szimbólumok korai megjelenését a királynék sírfedőlapján, s azt a tényt, hogy a szimbólumvilág, egyházi keretben és ornamentikában jelent meg, feltételezhetjük, hogy a pálos szellemiség a rendalapítás előtt is jelen volt mind az egyházi életben, mind a királyi elkötelezettségben.

Éppen ezért nevelőmunkájuk a történelmi századok alatt töretlenül őrizte a magyar nemzeti elveket. Tamerlán szkíta fejedelem a csatamezőn nem gyilkol eszeveszett öldökléssel, hanem erőt vett önmagán és elsősorban magát győzte le. Ez a szkíta fejedelem keresztény erkölcsökkel rendelkezett, miként népe is Krisztushitű volt.

Legfőbb darabjuk a Pál c. szomorújáték ugyancsak keresztény felfogásának mutatja be a thébai ifjú Pált, a tirannus Decius pogány római fejedelem ellenpárjaként. A darab világosan elmondja, hogy Pál, a családja és a barátai is szkíta keresztények voltak, akik között Pált különleges isteni elhivatottsággal áldotta meg a Teremtő.

Repertoárjukban szerepelt minden iskoladráma, amelyeket a XX. században jezsuita, piarista stb. iskoladrámaként gyűjtöttek össze. Jellegzetes pálos arculatot a betoldások és a rendezés jellegzetes magyar karaktere adhatta. Erre a rendezői utasítások hívták fel a figyelmünket.

Nemzeti nevelési elveiket kihangsúlyozta Bornemissza Péter Magyar Elektrájának színrevitele. (Pest, 1778.) Ezt a művet a kezdeti magyar világi színjátszás elhanyagolta, hiszen köztudott, hogy inkább érzelmes korabeli német, osztrák színdarabok magyarításával foglalkoztak. A Magyar Elektrában hazánk sorsát, a magyar nemzet elektraí fájaldalmát írta meg Bornemissza Péter, s így e mű máig közös veszteségeink átélése és a magyar bánat siratóoszlopa.

Ha a magyar színjátszás a pálosok nyomát követte volna, fajsúlyosabban magyar karaktert tudna ma is felmutatni.

Az egyházi értelmiség irodalmi tevékenységében a magas színvonalú tudományos munkásság mellett az iskoladráma művelése alkotja a másik pólust. A szűk szakkörök számára írt tudós műveikkel szemben drámáik eljutottak a legszélesebb közönséghez, sőt egyes esetekben már átlépték a népies irodalom határait is. A mozgékony, fejlődő drámaírás mintegy hidat alkot ezáltal a késő-barokk irodalmának legmagasabb és legnépszerűbb ágai között.³⁴

A pálosok pápai gimnáziumából került ki azokban az években Horváth István, Fejér

György.³⁵ Amikor a pálosokat eltörölték 1786-ban, e rendházaknak 12 tagja volt, a pálos gimnáziumnak 5 tanára volt. 1786 után igazgatója a piarista drámaíró, Benyák Bernát József volt, az, *ex-pálos* tanárok tovább tanítottak köztük Virág Benedek 1796-ig. Az említett *pálos* iskolákban több olyan személy tanított, aki drámákat írt.³⁶

Szintén művelődéstörténeti szempontból rendkívül lényeges, hogy a pesti monostor déli szárnya 1722-re felépült, majd 1745-ben konzekrálták (felszentelték, felavatták) a templomot is. A magyar tartomány központja Máriavölgyből 1746-ra áttevődött Pestre és a rohamosan fejlődő magyar nyelvű lakosság a templomban a magyar kultúra pedig a monostor könyvtárában lelt otthonra. A szerzetesi visszavonultsággal némileg ellentétben állt, hogy a gazdag könyvtár komoly látogatottságnak örvendett. Az is előfordult, hogy világi színművet is előadtak, így Pesten 1778-ban, Kreskay Imre pálos szerzetes „Magyar Játék néző helyen” előadatta Bornemissza Péter Magyar Elektra c. drámáját.³⁷

Az 1772–1779-es esztendőben Ányos Pál, Virág Benedek, Versegly Ferenc vezetésével itt szervezték lelkes magyar arisztokraták a „Magyar Hazafiúi Társaság”-ot, amely a kezdődő reformmozgalom a magyar szellemi élet irányítója volt. A bécsi udvar megakadályozta intézményesülését, ám a Társaság így is a Magyar Tudományos Akadémia előfutára, és a kezdeményezés vitathatatlanul a pálosoké.³⁸ Közvetlenül a rend feloszlatása előtt irodalmi kör szerveződött a pesti pálos könyvtárban Dayka Gábor vezetésével és időnként Kazinczy Ferenc is megjelent a szerzetesek, tudósok, írók, költők társaságában. A bécsi udvari köröket ez még ellenségesebbé tette, részben ezért lett a rend sorsa a fölözlatás.

A pálosok nagy súlyt fektettek a gyakorlati életben sokszor előforduló és annyira, hasznos geometriára és számtanra is, amelyről messze földről híresnek mondták iskoláikat. Ahogy Bakonyvári Ildefonz szép magyarsággal megfogalmazza: s

³⁵ Kisbán 1938-1940. II. 307-310.

³⁶Kilián István - Pintér Márta - Varga Imre: A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma, Argumentum, 1992. 267. p.

³⁷Nádasdy Lajos: Bornemissza Magyar Elektrája magyar játéknéző helyen: 1778-ban (Irodalomtörténet, 1977/2. 454-460.)

³⁸ Török József közlése alapján.

³⁴ Illei János: A barokk dráma népszerűsödése: <<http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/02/408.html>> 2010. szeptember

csakugyan ma sem tudnánk annak, aki e két tárgy alapfogalmait könnyedén s lépésről lépésre haladva akarná tanítványaival elsajátíttatni, alaposabb útmutatót a kezébe adni, mint a pápai pálos módszerekönyv. Pápán a szám szerinti közlése alapján a „kalastrom”-ban 18 páter, a „Schola házban Studenti 100”.³⁹

Rendkívül tanulságos és megszívlelendő az a tanítási cél, amit a pálosok iskoláikban előírtak. Újra Bakonyvárit idézzük: „Iskoláikban az oktatást úgy intézték, hogy az ítélő képességet az emlékezőtehetséggel már a gyenge kortól kezdve egyenlő gonddal fejlesztették és folytonosan tökélytesítették. E végből oly embereket akartak nevelni minél nagyobb számban, a kik ne csak sokat tudjanak, és emlékezetükben tartsanak, hanem a mit tudnak, azt okosan és a józanésznek megfelelően a közös haszonra tudják fordítani. Azért valamint az emlékezőtehetségről a rendes iskolai olvasmányok által bőszégesen gondoskodtak, ép úgy az ítélő tehetséget, a gyakorlatok és mennyiség-tani elméletek által élesztették és élesztették. Nagyon jól tudták, hogy az akadémiákon is sokan azért nem tudnak a számtanból előre haladni, mert annak alapjaiba gyermekkorukban nem vezették be őket: épen azért azt tartották, hogy az összeadást kivonást s a többi műveleteket elsajátítani sem okoz nagyobb nehézséget, mint a betűket szótagokká, a szótagokat szavakká, majd mondatokká fűzni s azokat helyesen kimondani, ha ez a dolog okos vezetés és hozzászoktatás által történik, s ezeket az elveket nemcsak írásba foglalták, hanem cselekedeteikben is érvényesítették. Nem elégedtek meg azonban azzal, hogy tudós és gondolkodni tudó embereket neveljenek, hanem minden tanítványukat az egyház és a haza hű fiává akarták tenni s azt a szent szeretetet, a mely az ő keblükben mind a kettő iránt lobogott, tanítványaiknak szívében is átönteneni óhajtották. Az a rend, a melynek tagjai közül egyiknek sem volt szabad magát másnak, mint magyarnak nevezni, nem nevelhette növendékeit másnak, mint igazi magyaroknak.” A pálosok az a rend, amely előfutár szerepet töltött be a magyar nyelv irodalmi szintre emelésében. Az ő szolgálatuk magyar eredetükből természetszerűleg fakad. „Ők azok, akik

a magyar mélyrétegnek, a népnek nyelvét, érzelmi és gondolatvilágát áramoltatták bele a nemzeti irodalomba. Magyar észjárás szerint magyarul és magyarán mondták el szórakoztatva tanító műveikben azt, amiről úgy érezték, hogy korukban azzal adósok népüknek. Előítéleteket küzdöttek le azzal, hogy megelőzve minden más rendet vagy a renden kívüli írotársakat, nőket is szerepeltetnek darabjaikban. Hősnők mindig pozitív alakok. A férfiak között ott vannak a későbbi színdarabok kedvelt tipikus figurái.”

Zárógondolatként idézzük fel Prohászka Ottokár: *Kultúra és terror c. munkáját*:

Prohászka Ottokár nemcsak a katolikus spiritalizmus, lelki élet nagy megújítója, nemcsak ünnepezt egyházi szónok, kiváló teológus és vallási író volt, hanem politikai író és gondolkodó is. A válogatott köteteiben azokból az írásából nyújt át az olvasónak csokorra valót, amelyek a hazai katolicizmus politikai feladatait kívánták meghatározni, amelyek a katolikus sajtó kérdéseit taglalják, illetve amelyek harciasan vitatkoznak az ellenféllel: a liberális, a szociáldemokrata és szabadgondolkodókkal, az egyház és az állam elkülönítésének harcosaival, a laicizálódó civil társadalom képviselőivel, a szekularizáció (vminek kivétele az egyházi hatáskör alól) híveivel. Ezek az írások egyike pl., a Nemzetnevelő föladatak a háború után címmel a helyes meglátások, a pauperizmus (nyomorban élő) és szegénység elleni jogos és a korabeli katolikus egyházi fellépés sürgetésének.

A pálos oktatás lényegét így fogalmazhatjuk meg: „A maximális tudás és a tökéletes bölcsesség a földi létben, abban rejlik, hogy teljes mértékben átadjuk magunkat Isten akaratának.”⁴⁰

FORRÁSOK

Bangha Béla: Katolikus lexikon. 1931-33.

Bakonyvári Ildefonz: A pápai pálos gymnasium: Színi előadások és színdarabok, In: A pápai kath. Gymnasium története a pálosok idejében, Pápa, 1896. 58-59. p.

Bayer József: Pálos iskoladrámák a XVIII. századból, Budapest, 1897. 79 p.

³⁹ Katona Imre: Pápa város 1660. évi összeírása, In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 11. Veszprém, 1972. 341-353. p.

⁴⁰ Bakk István

PÁLOSOK

Békeffy Rémig: A népoktatás története Magyarországon 1540-ig, Budapest, 1906.

Budapest régiségei, 6. kötet, Budapesti Történeti Múzeum, A Fővárosi Múzeum Kiadása, 1955.

Császár Elemér: Adatok Táncz Menyhért életéhez, ItK, 1901.

Császár Emil: Kik írták a pálos drámákat? EphK (Egyetemes Philologiai Közlöny) 1908. 717-718. p

Diós István: Magyar katolikus lexikon, Szent István társulat Bp., 1993.

Dömötör Tekla: Adatok a magyar farsangi játékok történetéhez. In: Színháztörténeti Értesítő 2. 1953.

Gerő László és Sedlmayr János: Pápa, Budapest, 1959.

Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig, Auróra Könyvek, 1973-582 p.

Horváth Jenő: Bakhus: Komédia. Mai színpadra alkalmazta és rend. Horváth Jenő; díszlettervező Székely László. Szolnok: Szigligeti Színház – Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1978. 149 p. Lásd még: Bachus / Rend. Bors Dániel, A Bakhusról / Bayer József.

A középkori egyházi irodalom. Horváth János, *A magyar irodalmi műveltség kezdetei*, Bp., 1931. (Reprint: 1988). V. *A kolostori irodalom típusjellege és életformái*, 126-158. p.

Kisbán Emil: A magyar pálos rend története, Pálos Kolostor kiadása, Budapest, 1938.

Knapp Éva: Tamerlán: A lappangó pápai pálos iskoladráma magyar nyelvű programja 1761-ből, In.: Irodalomtörténeti Közlemények. 1993. 537-541. p.

Magyar irodalomtörténete: 4. kötet, Pintér Jenő, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 1934.

Magyar irodalom története: 1600-1772-ig. II. Budapest, 1964. Katolikus: jezsuita 216-217, 566-567; piarista 419-421, 581-583; ferences 497-498; pálos 587-589; népies (ferences, jezsuita) 320-321. Protestáns: református 263-264; unitárius 264-266; evangélikus 266-268. p.

Mályusz Elemér emlékkönyv, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 455 p.

Mészáros István: A katolikus iskola ezeréves története Magyarországon, Szent István Társulat Apostoli Szent-szék Könyvkiadója, Budapest, 2000.

Mezei Zsolt: Pápai templomok, Pápa, 2001.

Mezei Zsolt: Pápa, bencés templom, TKM kiadó, 2000.

Mócs Szaniszló Gyula: Kézirati pálos iskoladrámák az Akadémia, In.: Egyetemes Philologiai Közlöny, 1891. 113-154. p.

Molnár István: A fehér barátok temploma Pápán, Pápa, 1942.

Nádasdy Lajos: Egy ismeretlen pálos iskoladráma: Pápa városának víttatása 1772. In.: Irodalomtörténet. 1981. 4. 1015-1025. p.

Nádasdy Lajos: A pálosok iskoladrámái és iskolai színjátásuk Pápán, In.: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 17. 1985.

Pálos iskola-drámák a XVIII. évszázadból. A Magyar Tud. Akadémia gyűjteményéből 2. kötet/*Régi magyar könyvtár (RMK)* szerk. Bayer József 1897. Lásd még: az eredeti forrása Columbia Egyetem Digitalizálva: 2009. aug. 18. 80. p.

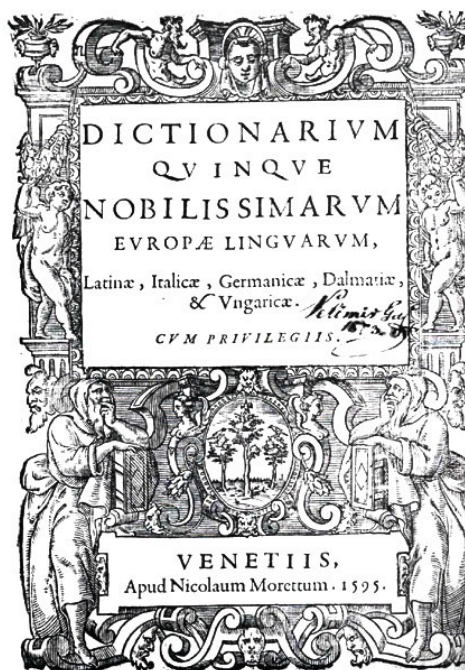
Tóth Lajos: Pápa megyei város múltja, jelene és környéke, Pápa, 1936.

Történetírás és forráskritika: Hóman Bálint munkái II. 6. kötet (Historia incognita), Attraktor, 2003.

Varga Imre: Magyar nyelvű iskolaelőadások a XVII. század második felében, Akadémia kiadó, 1987.

Váli Béla: Magyar népszínmű a XVIII. századból, In.: Figyelő. 1884. XVI. 175-189. p. [Bors Dániel darabjáról, a közjáték közlésével.]

Zelliger Erzsébet: Pálos iskoladrámák és a magyar irodalmi nyelv, In.: Pálos rendtörténeti tanulmányok: Válogatás a Budapesten 1991. október 4-5-én megrendezett II. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Szimpózium anyagából, szerk. Árva Vince OSP, Csorna: Stylus nyomda, 1994. 28-33. p.

Verantius Faustus ötnyelvű (latin, olasz, német, horvát, magyar), szótára, melyet Velencében nyomtattak ki 1595-ben